

PETAR SELEM - INGA VILOGORAC BRČIĆ, *ROMIC II. - Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones ex Croatia II.*, VI. svezak zbornika *Znakovi i riječi. Signa et Litterae*, FF press, Zagreb, 2018., 204 str.

Djelo *ROMIC II. - Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones ex Croatia II.* autora Inge Vilogorac Brčić i, na žalost, preminuloga Petra Selega izašlo je krajem 2018. godine u izdanju *FF press*. Radi se o trećem, posljednjem, korpusu spomenika istočnjačkih kultura na hrvatskom povijesnom prostoru i šestom svesku niza *Signa et Litterae*, publikacije projekta "Mythos - cultus - imagines deorum". U ovome svesku obrađeni su spomenici pronađeni u srednjoj i južnoj Dalmaciji (od Krke do Cavtata) te sjevernoj Hrvatskoj. U ovu analizu spomenika nisu uvršteni oni pronađeni u Saloni jer su obrađeni u jednom od ranijih svezaka. Spomenici obrađeni u ovoj publikaciji datirani su od kasnoga egipatskog razdoblja do 4. stoljeća poslije Krista. Tekst je pisan dvojezično, u dva stupca gdje engleski tekst prati hrvatski izvornik.

Poglavlja koja obrađuju egipatske kultove - *Aegyptiaca* (str. 11-72) i kult perzijskog boga Mitre - *Mithriaca* (str. 73-121) napisao je P. Selem, a djelo Inge Vilogorac Brčić jesu poglavlja *Metroaca* (str. 123-158) i *Religiones aliae* (str. 161-199). U poglavlju *Metroaca* obrađeni su spomenici frigijskih božanstava Kibebe i Atisa, a u poglavlju *Religiones aliae* obrađeni su manje zastupljeni istočnjački kultovi: Jupiter Dolihenski, Dunavski konjanici, Jupiter Sabazije, Jupiter Heliopolitanski, Sirijska Božica i Židovstvo. Iznimku čine dvije kataloške jedinice dosada neobjavljenih spomenika: Nenad Cambi predstavio je ulomak reljefa tau-roktonije ugrađen u omišku kulu Torjan, a Hrvoje Vulić i Inga Vilogorac Brčić predstavili su figuricu Izide Fortune iz Vinkovaca.

Svako poglavlje počinje s kratkim uvodom koji sadrži osnovne podatke o kultu i njihovoj zastupljenosti na hrvatskom povijesnom prostoru. Poglavlja su podijeljena u dvije geografske cjeline prema mjestu nalaza (Dalmacija od Krke do Cavtata i Sjeverna Hrvatska). Svaka sadrži kataloške jedinice poredane prema geografskom načelu (prema mjestu nalaza od zapada prema istoku). U svakoj kataloš-

koj jedinici navedeni su podatci o materijalu, dimenzijama, mjestu i vremenu nalaza, smještaju, bibliografiji i na poslijetku dat je opis spomenika. Uz čitanje epigrafskih spomenika donesen je i prijevod na hrvatski jezik te zabilješke s razlikama u drugim interpretacijama. Unutar poglavlja nalazi se dodatni tekst (*Addenda*) u kojemu su obrađeni spomenici koji se u različitoj literaturi povezuju s kultom o komu je riječ, ali nema pouzdanih dokaza zbog kojih bi bili sa sigurnošću uključeni kao takvi. Zatim, svako poglavlje sadrži kratice i literaturu kao i fotografije dostupnih spomenika.

U prvom poglavlju, *Aegyptiaca*, obrađeno je 39 spomenika s prikazom egipatskih božanstava: Izide, Serapisa, Izide Fortune, Ozirisa, Horusa-Sokola, Besa-Silena, božice Sekhmet, Hermesa-Thota, Harpokrata, Jupitera-Amona. Od velike važnosti jest natpis naronitanskoga kvatuorvira na nadgrobnoj ari ukrašna sistrumom iz 1. st. i bista Izide načinjena od alabastera iz 2.-3. st. što nam svjedoči o dugom kontinuitetu izidinskog kulta u koloniji Naroni. U sjevernoj Hrvatskoj po broju i kvaliteti spomenika posebno se ističu dva lokaliteta Jaške Toplice i Siscija. Dva sačuvana žrtvenika, prvi posvećen Izidi i Serapisu, a drugi samo Serapisu iz Jaške Toplice, svjedoče o tome da su se ova božanstva štovali kao iscjelitelji. Ostali predmeti (amulete, posude, geme, šaubati, kipići) s likovnim prikazima koji su detaljno opisani u ovome poglavlju, govore nam o velikoj zastupljenosti egipatskih kultura na hrvatskom prostoru.

Sljedeće poglavlje pod naslovom *Mithriaca* bavi se spomenicima posvećenim perzijskom božanstvu Mitri, koji je na prostoru srednje i južne Dalmacije bio najrasprostranjeniji među kultovima koji se obrađuju u ovome djelu. Ukupno je analizirano 35 spomenika (19 iz srednje i južne Dalmaciji i 16 iz sjeverne Hrvatske) i još su analizirana dva pod naslovom *Addenda*. Najljepši spomenik Mithrina kulta jest ploča pronađen u Prološcu kod Imotskog s reljefnim prikazom s obje strane. Većina spomenika ima natpise i vrlo važan su izvor iz kojih saznajemo vrijedne informacije o sljedbenicima ovoga kulta.

Metroaca je naslov koji obrađuje predmetne i natpisne spomenike koji se odnose na kult Velike Majke Kibele i Atisa. Ovaj kult bio je popularan u prometnim dalmatinskim lukama, a posebno u Saloni i njezinu ageru. Ali, na prostoru od Krke do Cavtata broj pronađenih spomenika je veoma mali - u naslovu su analizirana četiri spomenika, dok južno od salonitanskoga agera do sada nije pronađen niti jedan spomenik posvećen kultu Velike Majke i Atisa. Ovaj kult bio je popularniji u Dalmaciji nego li u provinciji Panoniji. Pet spomenika,

od kojih je samo jedan s natpisom, pronađeni su u Sisciji i Mursi. Svojom važnošću ističe se mali kipić veselog Atisa pronađen u Sisciji i kip Velike majke u prirodnoj veličini pronađen u Mursi. U dodatku, *Addenda*, pridodano je 16 predmetnih i natpisnih spomenika za koje nemamo potvrdu da su kulturnoga karaktera.

Posljednja cjelina u ovome djelu, *Religiones aliae*, posvećena je različitim istočnjačkim kultovima koji su zastupljeni na promatranom području sa znatno manje spomenika. Ova cjelina podijeljena je na više naslova. Kult Jupitera Dolihenskog (str. 163-171) u Dalmaciji od Krke do Cavtata pronađen je na dva lokaliteta, natpis iz Vrlike i iz kolonije Narone, koji je od posebne važnosti jer bilježi posvetu dvojice svećenika za dobrobit rimskoga cara i naronitanskoga naroda. U provinciji Panoniji ovaj kult je bio vrlo popularan, ali unatoč toj činjenici posvete ovomu kultu pronađene su samo u Daruvaru (tri natpisa) i Osijeku (samo jedan natpis). Kult Dunavskoga konjanika (str. 172-184) potvrđen je zavjetnim pločicama s reljefnim prikazom bez natpisa i to je razlog zbog čega o ovome kultu imamo veoma malo informacija. Izuzmemo li Salonu, u ostatku provincije Dalmacije pronađene su još samo dvije zavjetne pločice: u Čitluku kod Sinja i Ljubuškom u vojnom logoru Bigeste. U sjevernoj Hrvatskoj pronađeno je više potvrda, ukupno jedanaest, a najviše u Sisciji. Kult Jupitera Sabazijskog (str. 185-187) u Dalmaciji, izuzev Liburniju i Histrije, nije za sad nigdje potvrđen. U sjevernoj Hrvatskoj ovaj kult posvjedočen je s dva vrijedna spomenika, brončane zavjetne ruke s omotanim zmijama visoke umjetničke kvalitete. Na žalost, nisu poznata mjesta pronalaska. Kult Jupitera Heliopolitanskoga (str. 188-189) zasvjedočen je samo u Sisciji gdje je pronađen žrtvenik s natpisom iz 2. stoljeća. U Dalmaciji od Krke do Cavtata za sada nema potvrde prisutnosti ovoga kulta. Na Isi je pronađen žrtvenik s natpisom Sirijskoj Božici (str. 190-192) iz 1. st. pr. Kr. i podigao ga je Grk Ktezija. U sjevernoj Hrvatskoj nemamo prisutnosti ovoga kulta. Židovstvo (str. 193-199) nam je za sada, osim u Saloni, potvrđeno i u Mursi gdje je pronađen oštećeni ulomak ploče koji nam svjedoči o postojanju trošne bogomolje. Na kraju ovoga djela donesen je popis legendi i fotografija te kazalo imena, božanstava i kulturnih pojmova.

Ovo je djelo veoma važno za proučavanje istočnjačkih kultova u provinciji Dalmaciji i Panoniji. Dana je nova interpretacija niza od ranije poznatih predmetnih i natpisnih spomenika, a vrlo važan doprinos dali su novopredstavljene spomenici kulta Mithre iz Omiša i Izide Fortune iz Vinkovaca.

Ana Zadro